

КОМСОМОЛ ХУРАЛДАРЫ

Тывага революстуг демисел

Комсомол хуралы — комсомолчуларның күзүл-болууларын илгерилеткени, эге организацияларның дээди органы. Ааа оолдар болгаш кыстар боттарының организацияларның боттуг ажил-чорудууларын хостуу-биле чугаалажыр, ажилды кыялар кылып чорудар дугайында санал-оонам кирир эргезин боттадырар.

Хуралга кижини бүрүзү келген, чугаа солун, шийтпир ажил-иш болган турарын канчап чедип алармы?

Бистин республиканың дыка хой комсомол организацияларында, малайды «Чыраа-Бажы», «Сут-Хал» совхозтарда, Барык-Хемчик районун «Большин» колхозунда хуралдар солун болгаш утка-шынарды эртин турарын айтыр чекер.

Оон-биле чергелештир мындагы таварышчылар сагыры артык эвес. 1965 чылдың күзүндө Танды районун «Революцияны чалбыксы» колхозунда комсомолдун өтүк-сонгудалыг хуралы эртин турарын шийтпирлээн.

Комсомол районунун ажилдык чыгы чедип келген, аш саныг комитет кижигини чыгаш, хуралды иш хонгаш чымыдырар дээ. Чаралды азын, комитет кижигини кудумчулар аайы-биле үзүп, хурал дугайын комсомолчуларга дыматкан. Айткан шайы шайда-а эртин. Комсомол организацияларын үздүдү ба-тан турар 43 комсомолчулардан түгүл он хире кижини келген. Ху-

ралды бир хүн сонгаарларды ужура таварышкан. Даразында эртен комсомолчуларын чымыр-че бүгү күшү мөөнүн: колхоз-тук удуручулар, партия болгаш хой-ниги организацияларды кудурап үнгөн. Улуг күжениш-киниги түнеленде хуралды ажил шайында арай боорда эртин турган комсомолчуларын чартыктан хой кезини чымдырар.

Ол чүге мындг болганмы? Ол организацияга комсомол хуралдарын өтүтүтүгү уенин иштинде дүш болуп мында-хаа чорудуп келген. Хуралды доктаамал чымдырар — комсомолдун иш-тин демократиянын илгерилет-кенин болуп. Ол таварышылда хурал комсомолчуларын дайы-чы, найралды коллективте кат-тыштырып дугаа чорудуп тур-луг. Иланган ВЛКСМ Устаымын көрдүнгүн эдугаа хуралдарын чогур хуусааында эртин-терин эргезик чугуламын мы-дыр.

Хуралга чыгылырын, оон дээштин болурун база чүгүе кичээли салырынын эң кол чүгүл болза, хүн айттырын бол-гаш ону бүгү тала-биле белет-кээр болуп. Организация бүрүзү хуралдарын хүн айттыр-ларын боттары шийип амыр ужу-луг. Оон-биле кады чыгыс айт-тырын наш катан чугаалажыр чугула эвес. Чамды комсомолчу-анымдарын сүт-бараан ферма-ларында комсомол хуралдарына кудуула-ла кыдыр-бы анын социалистг хүлээлелерини күжүлелерини дугаа чугаала-жыр чыгып болу берген. Ону бистер пил-биле дедип турар бис. Илчала-ла амыдыралды чугула өске айттырларын база

уттуп болбас херек. Хуралдарга коммунизм тургузуучуларын мо-ралдыг дүрүмдери, анык-тарын културга-амыдырал бай-далын, устангы негелделерин комсомолчуларын күжүлел-терини болгаш өөредиле ду-гайын чүгө чугаалажыр бол-гаш.

Эки хуралды ийи-үш хүн дүр-гүндө белеткен ап четтисе деп чүгө билдирер. Ол дээр-ге хой-ле күш, балыг үер берге херек-тир. Бүгү-ле түгүл шы-гы болуп айтар херек. Ол ду-гайын «Барлык», «Элегес» сов-хозтарын, Бни-Хемчик «Ха-ды», Эрвини «Час орук» кол-хозтарын комсомол организа-цияларын комитет кижигини-нери болавын келгенер. Ху-ралды чаралым уран чечен ар-га-биле каастап бижээп, он, он беш хонук бурунгар өскү че-лерге аскыла каары, оон болуп черин, хүнүн, шайы тодаргай айттыр, канды айттырларын чугаалажыр, кымырын илет-кел кымырын баш удуз сагымы-рып каары канчап чугула эве-ни? Хуралды болуп хүнүгө че-дип комсомолчулук тургуду-лашкын, оларын келер, кел-бени мылапалы билин ай, олар-ын ол хүн ажилдан хосталдыр-гаш ажил-агынды удуручуларын, бригадирлер, мастерлер-биле сү-мележир чекер.

Хуралды болгаш илеткелди белеткери, аргалы-ла болза, хой комсомолчуларын кириш-тирер турарын чедип амыр эр-гежик чугула. Илангы илеткел-ден хой чүл хамааржыр. Илет-кел болза оолдар, кыстарын сет-кил сагымын долзуу-биле илер-дир ужурут. «Чыраа-Бажы» совхозтук комсомол комитет-

ли хуралга ааа комсомолчулар-ын илеткел кымырын чедип ап турарын демделгелер өөрүтүт. Шийтпир канды болуру? Ааа эң кол негелде болза, оон тодаргай, билдирер, ап чорудар хемчеглерин күжүлелерини алуусу, херекти организа-таар айттыр болуп.

Ам бала катан «Революцияны чалбыксы» колхозтук комсомол комитетини ажилын көрөли. Владимир Шелеповка баштаган чаа сонгупкан комсомол комитет-ди болурун ажилын үнденин-биле өскөрткөн. Хуралды хүн ай-тырларын солун болгаш аям-бүрү апарган. Комсомолчуларын соугурула улаткан. Хүн айт-тырын коллективте-биле сүмеле-жип, ааа комсомолчуларын кал-ба-биле кириштирер, илеткел-дери кылдырар, културга-мас-салыг ажилдарын чаа эзу-биле күжүлелерин. Оон ужурунган ун организация дайныкын, солун, эң ажилдыг организация бол-луп илерер үзүп келген.

Иланган ВЛКСМ комитетини чедип илгерилеткени, эң кол чыгылырын бирээп — комсомол эге организацияларын дээди органы, кижизилелерин школа-ны — комсомол хуралын дээштин болгаш оон ролон билдирер деп чүгө билдирер шыканыл.

А. КАНЗАЙ.

ВЛКСМ Тыва обкомунун комсомол организацияларын кил-дир эргелеткен.

ЭЖИШКИЛЕР

Ленинчи комсомолдун XV съездини шийтпирлер Чен-Хемчик районун «Чыраа-Бажы» совхозтун аныктарын күш-ажылче сорук кирип турар. Монгуш Артака удуруткан комсомолчу-аныктар бри-гадазы беш чылдын баштайгы кез-зинде 5 км түнү туртут буганы ка-сан болгаш 167 га шалдуң хараганын өскөн.

Кулар Борбаан (солагай талазын-да) биле Кужетер Алдын-кыс ол бри-гадазын мурнакчылар. Комсомол-кыс Борбаан совхозта комсомол коми-

тетини берген даалгаларын илет-кейли күжүлел, бригаданында кады ажиллап турар аш-өөрүгө солунар-ын, журналдарын номчуп, аныктар-нын сонугурулап дайныдыр келер айттырларга биседаларын органи-застан турар. Ол найралдыг комсомолчу-аныктар бригаданында 50 кижини бар, олар дөрт аялга чарлып алган, аялалар аразында социалист-ти чарышты салып алган ажиллап турар.

Сөзү болгаш фотолары В. ТАРТАНТЫЙ.

ДУВУРЕНЧИГ МЕДЭЭ

Чен-Хемчик районун Ленин атыг колхозу 1966 чылда 100 баш төгүүр малага оонаштыр 90 хура-ганын, инектен 85 бызааны дорукту-рун амыр хулаагелит. Илгыт тур-буже, чүгө 1966 чылдын январын-агызын апрель 25-ке чедир 36 чаш бызаа, 96 хураган ына өлүп хораш.

Колхозтун баштаар чери, парти-бо болгаш тускай эртемчилер: кол зоотехник Донгак Биче-оол, мал э-мчи Сат Билей-оол олар бо талазы-биле канчаар болуп туралар ирги?

Бо дугайында чонун дувура-зынын меделери ай амыр үеде ды-налып турал-даа, дарыг хемчек ал-дыманын малдын хорамчалы үгүлүчүлүшкан. Ондар Конгар-оол эргелекчилер № 3 сүт-бараан фер-мазын чугаа апрельдин дугуула-да 29 чаш бызаа өлген болгаш ол-ла үеде № 2 фермалар 7 бызаа, хойжы бригадаларын илгити-биле 96 ху-раган өлген болуп турар.

Моон чылдаганын чүдө? Өлген чаш малдарын илгити сандан казан, олар багай ажаалдаан өлген болза, өлген малдын өртөн бурудуулар-дан төлөдип амыр илгыт харыса-лашкан.

Күүселде дугайында

«Улуг-Хал» совхозтук Кок-Чыраа салбырында партия организация-нын илгити хуралы өтүк-сонгудалыг хуралга коммунисстерини шүгүм-чүлөдиг саналдарын күжүлелерини дугайында айттырны чугаа-лашкан.

Бо талазы-биле илеткелди партия организацияларын секретары эш Доржукай кылган. Партия ажилы-нын көргүзү — бүдүрүлде чедип-кинирер болуп ужурут. Салбырын ажил-ишчилери бирги кварталда социалистг чарышка сөзүн ээлеп, кү-рүгөге сүт садар планын 148 хуу, эйттин — үш катан амыр күүс-елерин партия хуралы демделгэн.

Оон-биле кады коммунисстерини шүгүмчүлөдиг саналдарын амыды-ралга боттадырар талазы-биле ажилда четпестер барын хурал айткан. Илангы аныктар орту-дунда кижизилел ажилында улуг четпестер чалаттырмаан. Алды-Шынаа суурда арагалар, илгитини корум-чүрүмү уураа чоруктук фак-тыларын коммунисстер шүгүмчүлө-эн. Эдэди тургаларын кижизилелерин-ге сагыш салбас чорук коммунис-тер ала-илерин талазында бешин бары илерээн.

Алды-Шынаа сүт-бараан ферма-зында организация болгаш кижизил-дик ажил илгитин-биле кошок болуп турарын коммунисстер чөлүтү-биле шүгүмчүлөп, ааа партия ажил-ын күжүлелерин эге организация секретарынан-лаа, совхозтук партия комитетинден-даа негээн.

О. ТАВАА.

МАЛДЫН ЧАШ ТӨЛҮН ХОРАТНАС

ганы чедип албай турганы — бир чылдаган ол-дур. Моон-биле хол-баштыр өлген чаш малдарын өл-гө-пини чылдаганын тыпкан, хемчек алдырынын орунуга, өлген бызаларын чажырып тур-лаан, оларын сектерин ыттар чип чоруп турал тыпкылаан болгаш ылангы бызаанын кайы козандан өлгөни чажыра соруга-биле оон демлектиг кулаан одура кезип каан таварышталар база тургулаан. Бир илгыт таварыштал болганда, дугаа-рыг кулаан кезип каапкан бызааны мал эмчини кожоюста ферманын азырын өлген бызаа-дыр дээш, хара-ган аразында хой каан.

Хойнүч өчү-хөргөзгүн караа огу дег камгалаа дээш сагыш азырп чорутуу, ак сеткилдиг колхозчулар баштаар черге дарыг хемчек алмы-биле сүме меделерин бо дугайында кирип тургалар. А баштаар чер № 3 фермада чаш мал төлүгү ажаалдаанда байдалын канды-рын, сүт саалдарын сөөлү үеде чүгө кулаанын хыял көрү-биле үш кижини составты коммисияны тур-гускан. Оон сонда ук комисия фер-мага чедип бээр, үчүткн-саанын Ондар Серенмаа эчөк сөстөр чугаа-лап, «өлүп-лаа, өлүп-лаа турар бол-за, бызаларым санатпас мен» дээш, коммисиянын ажилында шаптыктап, сөксаткан.

Оон ужурунда № 3 сүт-бараан фермазын чугаа апрель айда 29 бызаа канчап хорамчага таваржы

бергенил? — деп айттыр тодаратты-маан.

Мал эмчизи Сат Билей-оолдун чугаалап турары: «Өлген бызаларын көрөгө, дедип талазы-биле четче, чо-гуу өйүндө турттуганын болуп ту-рар, оларда канды-лаа азыр чок, чүгө ажаалга баксыраанын эл-гүлээн. Чижээлээр, районга шин-чип көрү-биле оларын чоруткан чү-ле, харызым чүгө багай ажаала-ган база илгитче соок киргеш, өл-ген деп тайылбыр келген».

Бызаа кажаазы кышкы үеде 16 градус чылгандан куулааза ужу-рут турал, февраль 26-да хыяп кө-рүтүскө. № 3 ферманын бызаа ка-жаазынын чымы 0 градус болган таварышта бар.

Оон-биле кады бызаачылар чаш малды чымыг сүт-биле үргүчүлү сугарып, каш хонукта незинге бо чү-дүрүм сагымын ферма эргелекчи-лери, үчүткнге, бызаа ажаачыла-рында, саанчыларга чыгып каара-ла, ол күжүлелерин баарын колхозтун баштаар черинге чугаалан, бызаа ка-жаазында немелде пилта салырын негеп чадашкан бис дээрин Билей-оол баа чугаалап турар.

Өлген бызаларда канды-лаа азыр чок, ол чүгө ажаалга баксы-раанын болган деп чүве чигини чорочка тодараттыган. Илгыт тур-буже, бурудуулардан чүгө үш кижини: Монгуш Намчал-оол, саанчылар Сат Арагыч, Ондар Серенмаа оларга

өлген бызалар дээш төлөттирер дээ.

А оон ескелери канчаары? Кыш түр болган, колхоз мал че-минге мурчунда чылдар дег бергеле-кен. Илгыт болганда ажилында та-дымыска чок турган Ондар Дажы-Хөө, Монгуш Байлак оларын бол-гаш ескелерин-лаа база саанчылар-ын буруузу-биле өлген бызалар-ын өртөн оларга төлөттирер ужу-рут. Ынчаарга боттарынын буруузу-биле бызаларын өлүгүгө чедирер кижилерин агайырын болуп, өлген бызаларын пландан лашкаар кура-ла-быр-биле дугааынын ораалжымын-кымы база илереп турар чүл бар. Ынчалыг колхозтук мегелеп болуп бе, кандыгы?

Зооветеринардыг хемчеглер база кошок. Чайгы үеде мал кажаала-рын четче дезинфексипел арыла-вайн турарындан хойжы бригадалар-да чаш хураганнар азы-бүрү зарыт-лардан азыр фактылар бар.

Устунде четпестерин колхозта кол зоотехник болгаш мал талазы-биле улуг эмиг азы-бүрү чылдаганын дилеп чажыраын ораалжып турал-ла, ынааарга салбыраа улусчу контроль болуучун үзүртүчүз мал эмчизи Сат Билей-оол болуп чү-вө болганда, ынааар чажыра чорукка таарымчалыг байдал тура бээр дээр-зин демделгелер чугула.

Мынчаган малдын чаш төлүгүн өлүп хорашканы, оларын дарыг бээрнине уду шийтпирлг хемчег-лерин алмыр колхозтун баштаар че-ринден, партия организациязын-дан негеттинип турар.

О. АРАНЧАА.

Тыванын ажилы чоньярынын революстуг шийткенин көдүрүп үнгөн. Улус масаларын революстуг демисели Тывага болгашемир Н. Г. Крюков, М. Я. Крюков, М. М. Терентьев болгаш ескелер-лаа удурут берген. Тывага Совет эрге-чагырганын тургузынын херекте улустун дайныны бар-ла ша-биле улаурун турган. Дай-нынар улаурун турал-лаа, Тывада орус чурттагы чонун үшкү край съездин 1917 чылдын декабрь 6-да болгашемир Белоарскке (амгы Кызылга) чымылган. Съез-дине орус суурлардан 58 төлөөр-келген. Оларын аразында кон-тролевосчуларын төлөөлөкчилери — чинжес салгылар, кулактар база бар турган. Тывага Совет эрге-ча-гырганын тургуз дугайында айт-тырын эвес, илгит чергепти айт-тырларын чугаалажырын контроле-восчулар ораалжып турган. Съез-дин төлөөлөрүн хой буртузу Тывага Совет эрге-чагырганы тур-гарын шийтпирин-биле негеп, бол-гашемир-биле чыгыс болгаш ала-аарга, контролевосчуларын сүл-төөлөкчилери съездин кагыш чо-руупкан. Съезд болуучу ажилын ү-гүчүлөп, ажилчыларын болгаш таварыштарын Советин тургузар, контролевосчугу бүтү организа-циялар дүжүгөн, оларын ончу-хөргөзгүн Советке бээр деп шийт-пири хулаап алган.

Тыванын ажилчынын болгаш ажилын таварыштары Совет эрге-чагырга дээш демисели шийтпир-лин-биле чоруду болгаш, ак казак-тарын күжү-биле революстуг съездин таралы смырарган, Совет эрге-ча-гырга дээш илгиткейлиг демисели турганын болгаш оларын удуру-чулуктаан түлүп. Тывада үшүр смырарын дайнынар шийтпирлээн. 1917 чылдын декабрынын 10-да ак казак офицерлер съездин таралы ойлаташкан. Крюков, Крюков болгаш Терентьев оларын түлүп хорулаан. Болгашемиртерге баштакан орус ажилчынын болгаш таварыш-тарын Тывага Совет эрге-чагырга-нын тургузар дээш чорудуп турган баштайгы демисели бүтпейн барган. Ынчалза-даа ажилчынын болгаш күш-ажылчы таварыштары Тывага Совет эрге-чагырганын тургузары дээш демисели советпайн үзүртүчү-лөп турган. 1918 чылдын январь 8-те Белоарск хоруайга ажилчы-нын хоруай Советин тургускан. Совет ур турбаан, контролевосчуг ак казактар тур буржуа чачактын Тывага турган комитетини комис-сары Турчаниновтун дукаанын су-раа Советти тардыр ойлаташкан. Со-веттин куускомунун кижигинери — Непомнящий, Родак, Волков, Шубин

болгаш ескелери-лаа туткан, Ты-вадан үндүр шөлүпкөн.

Россиянын төп районнарына Ок-тябрь революциянын киржикчи-лери турган хой-хей солдаттар 1917 чылдын төнүзүндө болгаш 1918 чылдын эгезинде Тывага чедип кээп, эрге-чагырганы катан тургузар дээш демиселе база кирип эгелээн. С. К. Кочетов, А. Т. Лутыков, Н. И. Ан-тинин олар Тандыга өскүп турган революстуг шийткенин органи-зацкылары болу бергенер. Каз-Хемге Совет эрге-чагырга дээш ре-волюстуг күштерин мобилизастан та-лазы-биле ажилды Каз-Хемге Кви-тин, А. Галкин, ажилчынар орту-зунга революстуг агитация ажилын Белоарск хоруайга М. Семенов, С. Непомнящий болгаш ескелер-лаа чорудуп турган. 1918 чылдын аге-лине Тывага болгашемиртерин Ми-нуисинк организациянын далаа-зын эдугаа Усинск Советини органи-зацкызын, башкы, болгашемир С. К. Беспалов чедип келген. Ол Белоарсктин ажилчынын орту-зунга революстуг улуг ажилды чорудуп, Совет эрге-чагырга дээш демисели организация берген. Ажилчынын, солдаттарын болгаш таварыштарын Усинск Совети буржуа эрге-чагырганын дүжүр, Совет эрге-чагырганын тургузар дуга-йында Тыванын ажилын чонунга кийгирылгар үндүргөн. Тывага чурттап турган орус чурттакчылар-ын төлөөлөкчилерини съездин чымылдар талазы-биле белеткел ажилды 1918 чылдын февралда эге-лээн. Орус суурларга болгаш тур-ган хуралдарга чурттагы чон край съездинде баар төлөөлөрүн солгун, край болгаш көлө Советтерин тур-гузуп, түр чазактын үезинде Тывага тургустунган эрге-чагырганын кон-тролевосчугу бүтү организа-ция казактар чонун болгаш Совет эрге-чагыр-ганын эрге-ажымын камгалаары-биле кызыл гардиянын отрядтарын организациястан талазы-биле бо-тарынын чыгыларын ажилчы мас-салар төлөөлөргө берип турган. 1918 чылдын март 16-да Белоарскке кырайн орус чурттагы чонунун IV съездин болган. Съездин ажил-ын Усинск Советин төлөөлү бол-гашемир С. К. Беспалов удуруткан. Съезд болуучу тускай доктаам-биле ажилчы, таварыштарын край Советин тургусканын чарлаан. Контролевосчуг албан черлерин уулапкан, оларын өчү-хөргөзгүн Советин хонуга бээр дугайында съезд шийтпирин үндүргөн. Съезд крайдын бүтү орус чурттагы чо-нун мурнуула Тыванын бүтү ара-тарыга тускай кийгирыг кылган. Съезд Коммунистг партиянын Ленинин национал политикамын бот-тадырышкан. «Россиянын улус-тарын эргелерини декларация-зы» эдугаа Тыванын национал тускай догунаашкынын дугайында айттырны шийтпирлээр талазы-биле Тыванын ажилын чонунга ажил-дунма саналын илереткен. Съездин болгаш край Советини баштай-гы ап эгелээн хемчеглеринге ак ка-зактар болгаш кулактар улаурунган унгуш, Совети дүжүргөн болгаш край Советини кижигинери Беспалов, Велка, Цивинский оларын ту-луп хорулаан. Ынчалажок ол үеде кулактарын болгаш ак офицерлерин төлөөлөрүн түлүп хорулап ал-ган турган Усинск Советини шийт-пирлг негелдезин эдугаа акттар мурнууда түлүп алган кижилерин аргакчутун кырындан хостопкан. Оон ынак крайын ажилчы чо-нарынын революстуг демиселине чеп-сектиг дүзү көрүлөр соруга-биле Минусинск Советини И. Сабынов, И. Крюков, М. Терентьев олар уду-руткан чексектиг шериг экспедицияны ол үеде Тывага чедип келген.

Совет эрге-чагырга дээш шийт-кенин чаз күштери болгаш оон удуруткучулар Тывага келген сонда, дараан-на край Совети кат-тап тургустунган. Край Советини болгаш ескелери-лаа туткан, Ты-вадан үндүр шөлүпкөн. Россиянын төп районнарына Ок-тябрь революциянын киржикчи-лери турган хой-хей солдаттар 1917 чылдын төнүзүндө болгаш 1918 чылдын эгезинде Тывага чедип кээп, эрге-чагырганы катан тургузар дээш демиселе база кирип эгелээн. С. К. Кочетов, А. Т. Лутыков, Н. И. Ан-тинин олар Тандыга өскүп турган революстуг шийткенин органи-зацкылары болу бергенер. Каз-Хемге Совет эрге-чагырга дээш ре-волюстуг күштерин мобилизастан та-лазы-биле ажилды Каз-Хемге Кви-тин, А. Галкин, ажилчынар орту-зунга революстуг агитация ажилын Белоарск хоруайга М. Семенов, С. Непомнящий болгаш ескелер-лаа чорудуп турган. 1918 чылдын аге-лине Тывага болгашемиртерин Ми-нуисинк организациянын далаа-зын эдугаа Усинск Советини органи-зацкызын, башкы, болгашемир С. К. Беспалов чедип келген. Ол Белоарсктин ажилчынын орту-зунга революстуг улуг ажилды чорудуп, Совет эрге-чагырга дээш демисели организация берген. Ажилчынын, солдаттарын болгаш таварыштарын Усинск Совети буржуа эрге-чагырганын дүжүр, Совет эрге-чагырганын тургузар дуга-йында Тыванын ажилын чонунга кийгирылгар үндүргөн. Тывага чурттап турган орус чурттакчылар-ын төлөөлөкчилерини съездин чымылдар талазы-биле белеткел ажилды 1918 чылдын февралда эге-лээн. Орус суурларга болгаш тур-ган хуралдарга чурттагы чон край съездинде баар төлөөлөрүн солгун, край болгаш көлө Советтерин тур-гузуп, түр чазактын үезинде Тывага тургустунган эрге-чагырганын кон-тролевосчугу бүтү организа-ция казактар чонун болгаш Совет эрге-чагыр-ганын эрге-ажымын камгалаары-биле кызыл гардиянын отрядтарын организациястан талазы-биле бо-тарынын чыгыларын ажилчы мас-салар төлөөлөргө берип турган. 1918 чылдын март 16-да Белоарскке кырайн орус чурттагы чонунун IV съездин болган. Съездин ажил-ын Усинск Советин төлөөлү бол-гашемир С. К. Беспалов удуруткан. Съезд болуучу тускай доктаам-биле ажилчы, таварыштарын край Советин тургусканын чарлаан. Контролевосчуг албан черлерин уулапкан, оларын өчү-хөргөзгүн Советин хонуга бээр дугайында съезд шийтпирин үндүргөн. Съезд крайдын бүтү орус чурттагы чо-нун мурнуула Тыванын бүтү ара-тарыга тускай кийгирыг кылган. Съезд Коммунистг партиянын Ленинин национал политикамын бот-тадырышкан. «Россиянын улус-тарын эргелерини декларация-зы» эдугаа Тыванын национал тускай догунаашкынын дугайында айттырны шийтпирлээр талазы-биле Тыванын ажилын чонунга ажил-дунма саналын илереткен. Съездин болгаш край Советини баштай-гы ап эгелээн хемчеглеринге ак ка-зактар болгаш кулактар улаурунган унгуш, Совети дүжүргөн болгаш край Советини кижигинери Беспалов, Велка, Цивинский оларын ту-луп хорулаан. Ынчалажок ол үеде кулактарын болгаш ак офицерлерин төлөөлөрүн түлүп хорулап ал-ган турган Усинск Советини шийт-пирлг негелдезин эдугаа акттар мурнууда түлүп алган кижилерин аргакчутун кырындан хостопкан. Оон ынак крайын ажилчы чо-нарынын революстуг демиселине чеп-сектиг дүзү көрүлөр соруга-биле Минусинск Советини И. Сабынов, И. Крюков, М. Терентьев олар уду-руткан чексектиг шериг экспедицияны ол үеде Тывага чедип келген.

Совет эрге-чагырга дээш шийт-кенин чаз күштери болгаш оон удуруткучулар Тывага келген сонда, дараан-на край Совети кат-тап тургустунган. Край Советини болгаш ескелери-лаа туткан, Ты-вадан үндүр шөлүпкөн. Россиянын төп районнарына Ок-тябрь революциянын киржикчи-лери турган хой-хей солдаттар 1917 чылдын төнүзүндө болгаш 1918 чылдын эгезинде Тывага чедип кээп, эрге-чагырганы катан тургузар дээш демиселе база кирип эгелээн. С. К. Кочетов, А. Т. Лутыков, Н. И. Ан-тинин олар Тандыга өскүп турган революстуг шийткенин органи-зацкылары болу бергенер. Каз-Хемге Совет эрге-чагырга дээш ре-волюстуг күштерин мобилизастан та-лазы-биле ажилды Каз-Хемге Кви-тин, А. Галкин, ажилчынар орту-зунга революстуг агитация ажилын Белоарск хоруайга М. Семенов, С. Непомнящий болгаш ескелер-лаа чорудуп турган. 1918 чылдын аге-лине Тывага болгашемиртерин Ми-нуисинк организациянын далаа-зын эдугаа Усинск Советини органи-зацкызын, башкы, болгашемир С. К. Беспалов чедип келген. Ол Белоарсктин ажилчынын орту-зунга революстуг улуг ажилды чорудуп, Совет эрге-чагырга дээш демисели организация берген. Ажилчынын, солдаттарын болгаш таварыштарын Усинск Совети буржуа эрге-чагырганын дүжүр, Совет эрге-чагырганын тургузар дуга-йында Тыванын ажилын чонунга кийгирылгар үндүргөн. Тывага чурттап турган орус чурттакчылар-ын төлөөлөкчилерини съездин чымылдар талазы-биле белеткел ажилды 1918 чылдын февралда эге-лээн. Орус суурларга болгаш тур-ган хуралдарга чурттагы чон край съездинде баар төлөөлөрүн солгун, край болгаш көлө Советтерин тур-гузуп, түр чазактын үезинде Тывага тургустунган эрге-чагырганын кон-тролевосчугу бүтү организа-ция казактар чонун болгаш Совет эрге-чагыр-ганын эрге-ажымын камгалаары-биле кызыл гардиянын отрядтарын организациястан талазы-биле бо-тарынын чыгыларын ажилчы мас-салар төлөөлөргө берип турган. 1918 чылдын март

